

Könyvismertetések, bírálatok.

XI.

Dr. Anton Gindely: „Geschichte des dreissigjährigen Krieges. Erste Abtheilung. Geschichte des böhmischen Aufstandes von 1618. I. Band. Prag 1869. Verlag von F. Tempszky.“

(Díszes nagy 8-adrétű 486 lap. Ára 4 o. é. frt. Kapható Ráthi Mórnál.)

I.

Épen ötven év előtt történt, hogy egy igénytelen magyar kézműves, vándorbottal kezében, elhagyta szülővárosát, Nagy-Bányát. Miután bejárta az országot és a szomszéd tartományok főbb helyeit, sorsa Prágába vezette, hol becsületes szorgalma csakhamar képesítette önálló üzletet nyitni, családot alapítani. És ezen magyar atya új hazájának egyik gyermekében kittedő történetírót adott.

Gindely Antalt, a prágai egyetem tanárát és a tartományi levéltár igazgatóját, hazájának kritikája és közvéleménye Palaczky mellett Csehország legjelesebb történetírójának tartja. Eddigi munkáiban a cseh nemzet újabb történetét mintegy rekonstruálni kezdé. *) Ezen föladat megoldása közben egy általánosabb érdekű vállalatra irányozta összes figyelmét. A harminczéves háborúnak történetét a modern tudomány követeléseire képest megírni, ezt tűzte ki életelezéljául.

Az e végből tett levéltári kutatások egy évtizedet vettek igénybe, a nélkül, hogy befejezve lennének. Tisztába hozni kíván-

*) Rudolf II. und seine Zeit. 2 kötet. — Böhmen und Mähren im Zeitalter der Reformation. 2 kötet. — Geschichte der Erttheilung des böhmischen Majestätsbriefes.

ván a különféle európai államok hatását a XVII-ik század nagy mozgalmi és átalakulásaira: szükségkép áttanulmányoznia kelle levéltáraikat, melyeknek kincseit nagyrészt ő hozta napvilágra, ő értékesítette először. És az adatkészlet, melyet Csehország, Austria és Németország minden részeiben, továbbá Páris, Simancas, Brüssel és Hága állami levéltáraiban gyűjtött, mennyiség és fontosság tekintetében olyan, a minővel történetíró még alig rendelkezett.

Mindazáltal sajnálnunk lehet, hogy Gindely, bár kellően méltányolja azon szerep fontosságát, melyet Magyarország és Erdély a harminczéves háborúban játszik, hazai levéltáraink és történetirodalmunk újabb termékei ismeretlenek maradtak előtte. Midőn őt e sorok írója munkájának ezen körülményből származó hiányaira és tévedéseire figyelmeztetné: készségesen elismerte ugyan mulasztását, ígérte is jóvá tenni munkájának további kötetekben; de nem mulasztá el mentségéül felhozni azon sajnálatos tény, hogy mi magyarok nem igen igyekezünk levéltárainkat és történeti irodalmunkat megismertetni a külfölddel, mely amazok gazdagságáról és ennek haladásáról sejtelemmel sem bírván, azon nézetben van, miszerint Katona és Fejér, Fessler és Engel a magyar történetírás netovábbjait jelzik.

Gindely egyébként munkáját a legszelesebb alapokra fektette; négy részre osztá azt, mindegyik több kötetre fogván terjedni. Az első kötet, mely előttünk fekszik, a protestantismus és katholicismus nagy küzdelmének előzményeit ismerteti, és e nagy dráma első fölvonását, a cseh fölkelés történetét Mátyás haláláig (1619. mart.) adja.

II.

II. M á t y á s — miként ismeretes — testvérét, Rudolf császárt a miatt kényszerítette lemondani koronáiról, mert tehetetlensége által veszélyeztetve látta a Habsburg-ház hatalmi állását. Ennek megmentését és emelését családja hagyományos politikájának szellemébe kísérlette meg: aláásván az egyes országok jogi önállóságát és a protestantismus üldözése által megállapítani igyekezvén a vallási egységet. De ezen politika az ellenhatás természetes törvényei folytán szükségkép élet-halálharczra provocálta mindazokat, kik a politikai és lelkiismereti szabadságért

lelkesültek. És ezeknek tevékenysége az austriai ház alatt álló országokat rövid idő alatt elégületlenek táborhelyévé tette.

II. Mátyás egy, 1613-ban Ferdinánd főherceghez intézett levelében — melyet Gindely közöl — bevallani kényszerül, hogy népei közül egyiknek sem számíthat hűségére. „Magyarországban — írja többi között — semmi hatalommal sem bírok. A nádor azt teszi, a mineki tetszik; parancsaim és tilalmaimmal nem gondol. Ha a magyarokat a török elleni fölkelésre hívom föl, senki sem mozdul; ha ellenben az erdélyi fejedelem kér segédelmet, a megyék azonnal meghúzzák a vészharangot. Sőt ők az austriai ház elűzéséről sem tartózkodnak gondolkodni, és maga a nádor is helyeslőleg nyilatkozott e tervről. . . . Ekként nem marad egyéb hátra, mint eszközökről gondoskodni, melyekkel a fenyegető veszélyt elhárítani lehessen.“ *)

Ezen eszközök között II. Mátyás legfontosabbnak tartotta egy állandó s kizárólag tőle függő hadsereg fölállítását. Ezt tűzte ki tehát első teendőjeül, és mindent megkísérelt, hogy az ehhez szükséges pénzerőt megszerezze. Előbb a spanyol királyhoz, a pápához és saját családjához, majd országainak rendeihez fordult. Ürügyül a törökök dúlásai és Bethlen Gábor fejedelemmé választatása szolgált. De az uralkodók részéről a képesség, az alattvalók részéről pedig a készség hiányzott. Az utóbbiak előtt ugyanis nem voltak ismeretlenek a császár titkos czélzatai. E miatt az 1614-iki linzi egyetemes gyűlés is, melyben a II. Mátyás alatt álló összes országok és tartományok mind képviselve voltak — eredmény nélkül oszlott szét. Mert bár a felső-lausitzi rendek azon gyanút, mintha a császár nem a törökök, hanem protestáns alattvalói ellen kívánná fölhasználni a haderőt, „alaptalanoknak és az ördög által sugalmazottnak“ mondták; a többiek, főleg a magyarok, máskép voltak meggyőződve. És miután az utóbbiak kijelentették, hogy ők mind a törökök-, mind az erdélyiekkel fentartani óhajtják a békét, II. Mátyás propositiói a gyűlés által elejtettek.

A császári udvarnál, igen természetesen, nem kevésbé nehezelték e miatt a magyarokra, de főleg Thurzó György nádorra, kit azzal gyanúsítottak, hogy titokban egyetért az aus-

*) 1613. november 11. A cs. k. belügyministerium levéltárából.

triai ház elleneivel, és maga számára igyekezik megszerezni a királyi trónt. És Gindely nem habozik elfogadni ezen ítéletét. Pedig azt alaptalannak bizonyítja Thurzó jelleme, tevékenysége és meglepő teljességben fennmaradt levéltára.

Thurzó egyáltalán nem volt nagyratörő szellem; oly tervek, melyek az austriai ház megbuktatását, s a királyi trón kiküldését célozták volna: messze túlhaladták látkörét. És habár buzgó híve volt a protestantismusnak, lelkesen védelmezte hazájának jogait és őszintén ragaszkodott a szomszéd tartományokkal való conföderáció eszméjéhez; loyaltitása minden kétségen fölül áll. Ha leveleit, melyeket az austriai és csehországi ellenzék fejeitől vett, vagy azokhoz intézett, áttanulmányozzuk: mitsem találunk azokban, a minck alapján alattvalói hűségét s magatartásának correctnességét meg lehetne tagadni. *)

III.

Azon nehézségek és bonyodalmak, melyeket a népek elégtelensége II. Mátyásnak szerzett, midőn az állandó hadsereg létesítését megakadályozta: megújultak négy évvel utóbb, midőn maga gyermekekkel nem bírván, Ferdinánd főhet, még életében utólvá elismertetni óhajtotta, úgy azonban, hogy az austriai ház örökösödési jogát érvényre emelje. És mintán ezen tervét Csehországban — a Gindely által ismertetett intriguák segítségével — szerencsésen keresztülvitte, Magyarországon is hasonló kísérletet teendő, 1618. elején Pozsonyba hívta az ország rendeit.

Ezen nevezetes országgyűlés lefolyásáról hazai és külföldi levéltárainkban e sorok írója fontos és érdekes adatokat talált **); azonban ezeket sok tekintetben lényegesen kiegészíti Gindely, a császári ház tagjainak és ministereinek levelezéseiből, melyeket a bécsi es. belügyministerium levéltárában használt.

Mielőtt az országgyűlési tanácskozmányokat ismertetné, behatóan tárgyalja azon kérdést: az örökösödési jogot követelő császári háznak álláspontja volt-e történetileg jogosult, vagy pedig a szabad választás mellett küzdő nemzeté? Az adatok összevetése azon eredményre vezet, hogy I. Ferdinánd óta minden ki-

*) Thurzó összes levelezései, a m. k. kamarai levéltárban őriztetnek.

***) Pázmány P. és kora. I. 337. s k. II.

rály trónralépte új tárgyalásokra adott alkalmat, melyek, a fenforgó kérdésnek határozott és végleges eldöntésének mellőzésével, rendesen compromissumokkal végződtek, s egyik fél sem hagyott föl őszintén igényeivel.

A két álláspont 1618-ban élesebb ellentétben állott egymással, mint bármikor. A nemzeti párt — mely a megyei és városi követekből állott — határozottan vonakodott szabad választási jogának világos elismerése nélkül II. Ferdinándot királynak elfogadni. Ellenben az udvar — támogattatva a főpapok és a főurak nagy része által — ily áldozatra nem volt hajlandó. Miután a kiegyenlítési kísérletek eredményteleneknek bizonyultak, Khlesl bíbornok — II. Mátyás mindenható ministere — merész tervvel lépett föl. Javaslatba hozta, hogy a főrendek — nem gondolva az alsó tábla ellenkezésével — maguk kiáltsák ki II. Ferdinándot királylyá.

Gindely nyomán tudjuk meg, hogy a főrendek erre csak akkor nyilatkoztak hajlandóknak, miután biztosították, miszerint Mátyás szükség esetében egész hatalmával támogatandja őket; mert a szakadás válságos következményei iránt mindnyájan tisztában voltak, és Ulm birodalmi cancellár világosan megjósolá, hogy Magyarországon véres belháború fog támadni.

Ugyancsak a Gindely által használt emlékekből értesülünk, hogy a cs. kormányférfiak az alsó táblánál 36 voksra számíthattak, és értesülünk azon meglepő eseményről, mely a választási ügynek egészen új fordulatot adott.

A főrendek ápril 3-iki ülésében kellett volna megtörténni az eldöntő lépésnek. Forgách Zsigmond országbíró szólott az első. Beszédje, melyben a gyűlekezetet határozott föllépésre hívta fel, nagy tetszéssel találkozott; de felhivatott, hogy még egy utolsó kísérletet tegyen: az alsó táblát engedékenységre bírni. Forgách mint Saul távozott, és mint Pál, tért vissza. Mi történt vele az alsó tábla körében, arról hallgatnak az okmányok. Lehet, látván a követek szenvedélyes ingerültségét, visszariadt a polgárháború iszonyaitól. Amnyi bizonyos, hogy miután a főrendeket küldetésének eredménytelensége felől értesíté, most itt hangsúlyozá az engedés szükségességét. Szavai nem tévesztették el hatásukat. Élénk discussió, után szavazásra került a dolog;

és ekkor azok, kik Ferdinánd haladéktalan kikiáltását sürgették, kisebbségben maradtak.

Ennek folytán az országgyűlés két táblája és a császári biztosok között újabb — Gindely által részletesen előadott — tárgyalások kezdettek, melyek compromissummal végződtek.

II. Ferdinánd megválasztatása után az országgyűlés a sérelmeket hozta szőnyegre. Ezek között legnagyobb fontossággal azok bírtak, melyek a német hadak kivezetését sürgették, és a bécsi kamarának s hadi-tanácsnak a magyar ügyekbe való avatkozása ellen tiltakoztak.

Gindely behatóan fejtegeti, mily tényezők befolyása alatt fejlődött ki már a XVI-ik században azon politika, mely a had- és pénzügy vezetését Bécsben centralizálni igyekezett. A magyar és cseh rendek féltékenyen nézték ugyan ezen irányzatokat, de ellensúlyozásukra nem tudtak kifejteni annyi erélyt, a mint ezt a veszélyeztetett érdekek fontossága követelte volna. Gindely a növekedő bonyodalmak legfőbb kútforrását abban látja, hogy az austriai ház kormánya alatt egyesült népek elmulasztottak érdekeik együttes előmozdítása végett egymás között kapcsolatokot létrehozni, s ekként elszigeteltségükben sem az önvédelem, sem a haladás föltételeivel nem bírtak. „A rendek — úgymond — nem gondoltak az összállammal; azt hitték, hogy ekként megővják önállóságukat. De az összállam, mely nem közreműködésükkel jött létre, ellenök alakult meg.“

IV.

A kötet, melylyel foglalkozunk, e szerint hazai történetünknek is több fontos részleteit deríti fel. A további kötetek reánk nézve még nagyobb érdekekkel fognak bírni; a harminczéves háború azon pontjához érnek, midőn Bethlen Gábor föllépése a magyar elemet is bevonja az európai actióba.

De Gindely munkája nemcsak új közleményei által bír értékkel; ő nem egyedül a történetnyomozás terén szerezte babérait. Ő történetíró, a szó valódi értelmében. Emelkedett álláspontjától távol van az elfogultság. Az események és jellemek megítélésében lelkiismeretes és igazságos. Éles tekintete nagy gyakorlottsággal bír az elrejtett tényezők fölleplezésében. És hogy megismertesse a kort, melyben a leirt események történnek,

ttizesen tárgyalja Csehország vallási, társadalmi, művelődési állapotait.

E mellett teljesen uralkodik a roppant adathalmaz fölött, melyet földolgoznia kelle. A tények csoportosításában, előadásának élénkítésében szerencsés tapintattal bír. A szereplő egyének, a pártok fondorlatai, az udvar eselszövényei, a tragicus események, mintegy szemünk előtt vonulnak el. Ekként munkáját nemcsak tanulságos, hanem vonzó, gyakran érdekfeszítő olvasmányyná teszi, úgy, hogy az a történetkedvelőt nem kevésbbé elégíti ki, mint a történetbúvárt.

FRANKL VILMOS.

T Á R C Z A.

— **Magyar Történelmi Társulat.** Novemberi ülésünk e hó 4-kén tartatott. Választmányi tagok, úgy közönség, szép számmal gyűltenek össze. Titkár jelenté, hogy másodelnök urat betegsége, harmadelnök urat pedig — épen most kapott levele szerint — egy más gyűlésben való elmulasztatlan részvéte gátolja a megjelenésben; ennélfogva Toldy Ferencz urat, mint a jelenlevő vál. tagok legidősbikét véli fölkérendőnek az elnöki szék elfoglalására; a ki is, a választmány egyhangú fölkérésére, mint korelnök, az ülést megnyitotta. Erre a következő tárgyak kerültek szőnyegre:

1. Az october havi ülés jegyzőkönyve fölolvastatván, hitelesítettett.

2. Nagy Iván, Nagy Imre és Véghely Dezső, mint a zsélyi bizottság tagjai, egymást fölvaltva olvasták föl a gr. Zichy nemzetség levéltáráról kidolgozott terjedelmes jelentésüket. Utánok

3. Thaly Kálmán olvasta föl a szent-antal-selmecz-korponai bizottság, — s

4. b. Nyáry Albert a kér-kereskény-bagonyai bizottság részletes jelentését.

A jelen voltak mindvégig nagy érdekeltséggel hallgatták a valóban eredménydús búvárlatok által napfényre hozott történelmi kincseket vázoló, s kinek-kinek ítéletére bizzuk, mily becsesel bíró jelentéseket,